

KALLIGRAM

Művészet és Gondolat

**Erdélyi
Zsuzsanna
80 éves**

1-2

**2001
janu ár
február**

503360/328

Tartalom

Barna Gábor: „Hegyet hágék, lőtöt lépék...”	3
Nagy Gáspár: Ment Valaki Hegyen át	8
Füzi László: Az öregasszonyok tikkairól	9
Polner Zoltán: Imádságok a szegedi nagytájon	19
Katona Judit: Filmforgatáson; Gyűjtőúton	26
Béres Imre: Régi népszokások Dobóruszkán	29
Várhelyi Ilona: „...a parasztdal tonját találgatám”	42
„Mondom: a könyvnek gyógyító ereje van” –	
Bari Károly beszélgetése Erdélyi Zsuzsannával	53
Polner Zoltán: Elfeledett imáinkra	59
Voigt Vilmos: A magyar népköltés szövegyűjteménye	60
Grynaeus Tamás: INCANTATIONES	65
Tánczos Vilmos: A népi imák ébresztés-motívumáról	75
Pintér Lajos: homok-mandala	81
Kríza Ildikó: Az Anasztázia-monda magyar vonatkozásai	82
Zsigmond Győző:	
Történelmünk az erdélyi magyarok csillagnév-magyarázataiban	90
Pusztai Bertalan: Bánsági diskurzusok. Sorsok, emlékezet, kommunikáció	100
Kiss Mária: Védsszentünnepek	106
Tóth Sándor: Torony – ablaknégszögben	109
Barna Gábor: A címzett: Szűz Mária	110
Géczi Lajos: A legendamesék kiválasztásának néhány szempontja	116
Csáky Károly: A népi vallásosság és hiedelmei a Középső-Ipoly mentén	120
Keszeg Vilmos: Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélkezés	132
Verebélyi Kincső: „Mintegy oltár, olyan volt a sublód”	149
Szabó Ferenc: Archaikus népi imádságok; Esti ima	154

Lapszámunk anyagát összeállította: **Barna Gábor**

Köszönjük Kocsis Aranka közreműködését.

Művészet és Gondolat
KALLIGRAM®™

Levélcím:

KALLIGRAM szerkesztősége
P.O.BOX 223
810 00 Bratislava 1

e-mail: hizsnyai@kalligram.sk

Főszerkesztő:

Hizsnyai Zoltán

Szerkesztő:

Csehy Zoltán

Főmunkatárs:

Grendel Lajos

Szerkesztőség és kiadó: 811 03 Bratislava–Pozsony, Staromestská 6., II. em., tel./fax: (004217) 544-11-801
● Kiadja: KALLIGRAM Kiadó Kft., Pozsony ● Ügyvezető igazgató: SZIGETI LÁSZLÓ ● Nyomja: EXPRESPRINT s.r.o. tlačiareň, Bánovce nad Bebravou ● Ár: 50,- Sk (400,- Ft) ● Magyarország: Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok. ● Külföldi megrendelések: ES PNS – vívov tlače; Košická 1; 813 80 Bratislava ● Vydané s podporou Ministerstva kultúry SR. ● ISSN 1335-1826

Grynaeus Tamás
INCANTATIONES

(Énekelt varázsigék)

(részletek)

Galambos Péterné, Illés Regina néni (sz. Hadikfalva, 1925) említette 1999 őszén, egyik beszélgetésünk alkalmával, hogy vihar, égiháború idején a meggyújtott és az asztal sarkára helyezett szentelt gyertya mellett ezt az éneket éneklük.¹

*Aggy szép esőt, csendes felhőt
/: Határinkot öntözd meg a mezőt :/*

Dallamában Ferenczi Ilona és Domokos Mária országosan elterjedt, újabb keletű (19. sz.-i ?) Mária-ének refrénjére ismertek. Ennek alapján tovább kérdezve, Bogos Ferencné, Kovács Margittal² (sz. Hadikfalva, 1928) együtt sikerült fölidézniök emlékezetük mélyéről a teljes szöveget:

*Mily boldogok azok,
kik téged imádnak
Buzgó szívvel imár
tehozzád sóhajtunk*

*Aggy szép esőt, csendes felhőt
/: Határinkot öntözd meg a mezőt!:/*

*Ó, Mária, hozzád fohászkodunk
Kérjed szent Fiadat, fogaggya imánkot*

Aggy szép esőt, csendes felhőt, stb.

Ha vihar vót, vagy valami, gyertyát meggyújtották s az asztalra tették. Aszmonták: – Hajjátok-e, hol van Régina – mer eccer tudom, hogy aluttam – s kőccsétek fel, hogy énekelje el az éneket, mert akkor a vihar lecsendesedik. Én ezt (az éneket) tuttam, mert nannám mellett többféle éneket (megtanultam). S ha nagy vihar vót – lecsendesedett, úgy képzeje el.

Tehát az „Adj szép esőt” kezdetű szöveghez egy ismert Mária-ének („Óh áldott Szűzanya”) refrénjének dallamát társították.³

Ezen a nyomon elindulva a 19–20. sz.-i irodalomban és korábbi gyűjtéseimben is találtam még néhány **énekelt varázsigét**. Szándékosan mondok varázsséneket, varázsigét – és nem ráolvasást, ráimádkozást, vagy mást – mert körük ennél szélesebb, s az egyes műfajok között sok átmenet figyelhető meg. Ezeket szeretném – nem kevés aggodalommal – bemutatni. Aggodalommal azért, mert evvel a

tárgyalással az elfogadott műfaji kereteket ismételtén át kell hágnom. Ezek u. i. az irodalomban a gyermekjátékok-mondókák, ünnepi rítusok, rítusénekek, munkadalok, megelőző, gyógyító, rontó, időjárást befolyásoló eljárások ill. szerelmi varázsszövegek között találhatóak.⁴ Úgy tűnik tehát, hogy az énekelt forma a varázslás minden fontosabb területén előfordul(t).

Az énekes népi gyermekjátékok- és szokásénekek gyakran ismétlődő részletei varázs-énekektől, -szövegektől többnyire nem választhatók el élesen. (Kerényi kiemeli a regösénekek és gyermekdalok szerkezeti-zenei rokonságát is.⁵) Így pl. a *Süss fel nap... ételajándékra-áldozatra utalással összekötött idővarázslás*,⁶ a *Fecskét látok / Szeplőt hányok (mosok)*⁷ **egészségvarázslás**, a farsang vasárnap énekelt *Sardó gyűj el, / hozz meleget... / zab szemeredjen, / búza bokrosodjon*,⁸ vagy a pünkösdőrlő során felhangzó *ekkorá legyen a kendtek kendere!*,⁹ a húshagyó keddi tuskóhúzó,¹⁰ a lucázó¹¹ és regös¹² énekek: **bőség-, termés-, termékenység-varázslások**. A regösénekekben, pünkösdőrlőkben, Sz. Iváni énekekben, szőlőkötöző énekekben és gyermekjátékokban igen sok párosító, összebörönáló részlet is van (*Aggyon Isten lassú esőt / Mossa össze mind a kettőt*)¹³ ennek **szerelmi varázslás** jellegét a többnyire utána következő részlet megfordítása (péntek-csütörtök-szerda) és a szóban forgó tárgyak (szita, dob, bab) még jobban kiemelik.

A köpülés sikeréért **énekelt** varázsigét Táperől (Csongrád m.) dallamával együtt Lele J. és Waldmann J. (1971) közölték.¹⁴

*Falu végén hasas lány
Írós vaját kíván.
Jaj, Istenöm add össze,
Mingyá' möghal érte.*

Ugyancsak **énekelt** változatát említi, a dallam közlése nélkül Horváth István Magyarózárdról.¹⁵ Cs. Pócs É. (1964) Zagyvarékasról két változatát is közli,¹⁶ (ezeket nem énekelték: „mondókák”, „mondogatták”). 1985. évi munkájában az ország további 26 helyéről még 29 változatát említi (falu végén, alvéken, híd alatt, ajtó mögött).¹⁷ Gunda összefoglaló tanulmányában további számos hazai változatát említi (Őrség, Torontáltorda, Csépa, Kunszentmárton, Mesterszállás, Karcag, Égerszög, Szögliget, Kánó, Zubogy, Aggtelek, Szilice, Sály, Emőd, Mezőkövesd, Nógrádsipek, Garbolc, Zsurk, Eperjeske, Záhony, Jéke, Sárrétudvari), de mindegyik mondott, recitált, mormolt szöveg. A ráolvasás tehát országosan elterjedtnek mondható, a két ismert énekelt változat egymástól távol esik: ez hasonlókl meglétét valószínűsítheti másutt is.¹⁸

S csak látszólag munkadal az is, mit fűzfasíp készítésekor énekelnek a gyerekek:¹⁹ *Ez a kislány sípot kér, / adjunk neki, majd nem rín, /: kele, kele fűzfa, :/ bődögei nyárfa, / majd elgyűnnek a törökök, / ringyet-rongyot összeszednek, avval kereskednek.* Valójában ez is **varázs-ének**: *csak úgy jön le a héjja, ha ezt mondja hozzá*, amit a vele járó gesztus is megerősít (gelebibe dugja a kész sípot, hogy jobban szóljon).

Bajelhárító-megelőző ének a *Fenem, fenem a kaszát / vágom az ördög nyakát*.²⁰

Időrendben legelső az a Kálmány Lajos gyűjtötte magyarszentmihályi, tordai **rontóige**, amit már ő is „igen ritká”-nak mond: „ki hitte, hogy... dallamos rontóigék korunkra szállhassanak?”

*Pemötefű, fojondár marathacc mán ettű;
Fakószekér, kendörhám pihenhecc mán ettű,
Kilenc nagy juhászcutya jólakhacc mán ebbű;
Ördög nevébe ajállak, dögöjjé mög mingyá!*²¹

(Még a 19. század végén közölt és recens (1977) gombosi változatait Jung Károly fedezte föl ill. közli,²² de itt nincs szó éneklésről.) Ez a rontóige viszont a fehér László típusú ballada átka felé mutat átmenetet. Előfordul énekelt átok népdalban is:²³ az énekelt varázsige tehát ismételten, itt is átlépi a(z általunk konstruált) műfaji határokat.

Gyógyító varázsige töredéke lehet az ismert, és Róheim által már részletesen tárgyalt *Gólya, gólya gilice...* kezdetű, gólyaköszöntő gyermekdal.²⁴ (Kalotaszegi változatában [Bogártelke] román gyerek, alsóőriben pedig német gyerek szerepel.²⁵) Ugyancsak gólya megpillantásakor éneklük a gyermekek (Drégelypalánk, 1944):

*Gólya, gólya vaslapát,
Hozzál nekem kisbabát!*

– majd már prózában, cinkos kacsintással kísérve, tréfásan megfenyegetik:

De ne hozz ám!

Hasonló szövegű, a hazatért gólyák meglátásakor énekelt változata ismeretes a kalotaszegi Bogártelkén:

*Gólya, gólya, vaslapát
Hozzál nekem kisbabát!*²⁶

Csengeren

*Gólya, gólya, vaslapát
Hozzál nekem kisbabát,
Ha nem hozol kisbabát,
Verjen meg a vaslapát!*

változatát énekeltek,²⁷ ugyanígy a Hont megyei Horvátiban Dincsér Oszkár jegyezte föl *Héjja, héjja, vaslapát, / né vidd el a kislibát* stb. énekelt formáját.²⁸ Nem énekelt variánsát B. Kótyuk Erzsébet írta le a Bereg megyei Rát községből.²⁹ A Bihari gyermekmondókák kötetben a megye 26 községéből³⁰ 14 variánsát (vaslapát, kislapát, vasgatyát) közli Faragó József és Fábíán Imre.³¹ Ez a gazdagság és előfordulása öt másik tájegységben (Kalotaszeg, Szamoshat, Bereg m., Ipoly völgye, Hont m.) az eddig ismertnél sokkal nagyobb elterjedtséget sejtet.

Tápén **mikor belemén a szömünkbe valami**, aztat ki kő Boldogasszony tejive mosni. Fogjuk a szömpillát, azt:

*Giz-gaz, giz-gaz
Esött a szömömbe*

Boldogasszony teje
mossa ki belüle!

Háromszó kő mögismétölni, azt akkó möggyógyul a szöme, kigyün a gaz, kimosi a Boldogasszony teje belüle. Az én kis unokámnak is egy nagy darab föld belement.³²

Boldogasszony teje az a Szűzmária teje – mondta Györffyné másik tápai adatközlője, aki szintén ismerte az eljárást.³³

Molnár Péterné, Kószó Veronika³⁴ így mondta el: Akkor mögfogta a szöme pilláját (sajátját), oszt akkor szépen avval így mozgatta, hogy lemozgassa azt, ami a szemébe esett. Mondani is köllött, mög mozgatni is köllött:

Giz-gaz, giz-gaz.
Boldogasszony teje
Mossa ki belüle.

Sajátmagamnak is csináltam, történt a'is már rajtunk.

Id. Lele Ambrus³⁵ arra is emlékezett, hogy tejbe áztatott zsolmlét ruha közé raktak, azt kötötték a szömire. **Imádságot** is mondtak:

...Boldogasszony teje
Mossa ki belőle... – ezt hallottam én is.

Laczi Istvánné, Lele Etel³⁶ is már csak töredékesen emlékezett a szövegre, dallamára már nem:

...szálka mönt a szömibe,
Boldogasszony teje
mossa ki belőle.

Kálmány Lajos igen hasonló **gyermekmondókat** közölt Szőregről. Ha a gyermek „szemibe gaz esett, szeme pilláját rázva kiabálja:

Istennyila belesött,
Boldogasszony teje
Mossa ki belőle!

Mit háromszor, köpködve mond, abban a hitben, hogy megszabadul az istennyilától, illetőleg a gazzától”.³⁷

A közeli Ferencszálláson Ferenczi Imre így örökítette meg: ha a gyermek szemébe valami belesik, szempilláját rázza, és háromszor mondja:

Mi esött a szemömbe,
Boldogasszony tejibe?
Isten látta, vögye ki!³⁸

A bemutatott példák jól mutatják a variálódás-átalakulás fokozatait: énekelt varázsige → imádság → szöveg (↗ romlott szöveg) → gyermekmondóka.³⁹ Kálmány Lajos ugyanezen művében⁴⁰ írt megjegyzése azonban igen nagy óvatosságra int. „Az e fajta imádságokat ma már jobbára csak az öregasszonyok imádkozgatják, és a koldusok **éneklis, jobban mondva: dúdolják. Énekelni többet hallottam**, de mivel a koldusok megtudták, hogy ki akarom nyomtatni, nagyon óvatosak voltak s így csak ezt jegyezhettem le **ének után**.” Vagyis sokkal több ima, varázsszöveg lehetett régebben (?) énekelt formájú, csak a gyűjtés ténye, körülményei nem tették lehetővé a dallam és szöveg együttes megörökítését.

(...)

